

Соціальна міфотворчість і бібліотечна справа в контексті збереження і передачі інформації

У статті досліджується роль, яку на сучасному етапі може відігравати бібліотечна справа у контексті протидії розповсюдженню в соціумі негативного впливу соціальної міфотворчості деструктивної спрямованості.

Одними з основних видів життєдіяльності соціуму є збереження інформації та її передача наступним поколінням, без чого неможливе існування людства протягом тривалого часу. Соціальний інститут міфу виконує «охоронно-передавальну» функцію в безписьменних культурах. У культурах, що використовують писемність, ця функція значною мірою, але не повністю, переходить до інституту бібліотеки.

Розглядаючи співвідношення цих інститутів, слід визнати, що ці соціокультурні явища є багатофункціональними. Тому для аналізу вибрані лише соціальна міфотворчість і бібліотечна діяльність.

На перший погляд таке зіставлення є не зовсім коректним. Дійсно, відповідно до сталих у науковому середовищі поглядів, міфотворчість – це *процес* створення міфів, тобто сакралізованих або ідеологізованих інформаційних повідомлень імперативного характеру, що служать для соціалізації індивідів. Тоді як «бібліотечна справа – *складова частина* (курсив наш. – А. О.) інформаційної, виховної, культурно-освітньої діяльності, що включає комплекс державних, громадських, наукових та практичних заходів, які забезпечують організацію діяльності бібліотек, їх науково-дослідницьку й методичну роботу, а також підготовку бібліотечних фахівців» [4].

Для подолання цієї суперечності слід зробити невеликий екскурс в історію. Відомо, що перші бібліотеки з'явилися після виникнення писемності – близько 5 тис. років тому. Тобто в той час, коли для збереження й передачі найбільш важливої соціальної інформації переважно використовувався інститут міфу. Дослідження як міфотворчості того періоду, так і організації бібліотечної діяльності істотно утруднено через незначну кількість відомих на сьогодні історико-археологічних пам'яток. Більш інформативними в цьому плані є часи античності, які в контексті, що цікавить нас, навряд чи значно відрізняються від попередніх епох. У країнах Середземномор'я тієї епохи, а також сучасних їм Індії та Китаї бібліотеки існували вже як книго-

сховища і суспільні центри, до завдання яких входило поширення знань. Характерною в цьому контексті є діяльність однієї з найзнаменитіших у світовій історії бібліотек – Олександрійської. Створена в III ст. до н. е. Птолемеєм I, як і більшість бібліотек того часу при храмі, вона була також центром освіти всього світу еллінізму. З майже 900 тис. одиниць зберігання далеко не всі були присвячені праву, ботаніці, зоології й астрономії, серед них містилися тексти релігійно-ідеологічного характеру, що описують виникнення світу, людини та влади. З раціональної точки зору сучасного вченого, останні є продуктом міфотворчості. У середні віки осередками знання були монастирські бібліотеки, при яких діяли скрипторії. У них переписувалося не тільки Священне писання та твори Батьків церкви, але й роботи античних авторів. В епоху Ренесансу діячі Відродження також виявляли значну зацікавленість до наявності в бібліотеках творінь попередніх епох. Минулі сторіччя мало змінили ситуацію. Інтерес до книжкових знань (на будь-яких видах носіїв) не слабшає. Бібліотеки, як і раніше, зберігають і передають інформацію, частина якої є міфами. У чому ж проблема? Людина приходять у бібліотеку та отримує доступ до знань з різних галузей: математики, фізики, історії, міфології. Усі перераховані галузі знань, включаючи останню як науку про міфи, певною мірою впливають на життя соціуму. Проте міф має ще одну іпостась – за допомогою його можуть здійснюватися глобальні соціально-політичні перетворення, зокрема ті, які призвели до світових воєн у XX ст.

Торкаючись загальної теорії міфотворчості, слід зазначити, що більшість сучасних учених, а також авторів попередніх епох поділяють міфи на ті, що спонтанно виникають і цілеспрямовано створені, відповідно пов'язуючи їх появу з трансцендентними/іраціональними та іманентними (значною мірою раціональними) імпульсами. Тут ми бачимо одну з основних особливостей міфу – бінарні опозиції, які достатньо часто аксіологічно маркуються у форматі «добро/істина – зло/брехня». Дослідники, що стоять на теологічних позиціях, вважають істинною й об'єктивною міфотворчість як збагнення божественної суті шляхом її міфічного прозріння. Міфи, що виникли іншим способом, – суб'єктивні й помилкові. У концепціях прихильників нерелігійного підходу як істинна і природна з'являється народна (колективна) міфотворчість, яка має превалюючий спонтанний характер і служить одночасно для збереження й формування позитивних національних традицій. Ставлення до штучно (більшою мірою раціонально й індивідуально) створених міфів варіюється від нейтрального до негативного. Так, уже в датованій 360 р. до н. е. «Державі» Платона наводяться міркування про роль міфів у вихованні

«бездоганих вартів»). При цьому розглядаються основні риси античної міфотворчості, частина з яких і сьогодні не втратила актуальності. Наприклад, засновниками нової держави пропонується із «уже вигаданих» міфів відбирати ті, які не суперечать локальному завданню виховання його захисників. Одночасно встановлюється контроль за діяльністю творців міфів – поетів – та визначаються критерії створення «хороших» міфів. Головний з них полягає у вимозі зображати богів і героїв тільки як джерело добра. «Для зла треба шукати якісь інші причини, тільки не бога». На наступному етапі відбувається впровадження нової ідеології, коли засновники повинні умовити «виховательок і матерів розповідати дітям лише визнані міфи, щоб за їх допомогою формувати душі дітей швидше, ніж їх тіла – руками» [7, 628].

У нашому випадку інтерес становлять саме штучно створені міфи і властива їм, зокрема, функція виховання підростаючого покоління як «варти» нової держави.

З часів Платона в такій міфотворчості мало що змінилося. Як і раніше, подібні міфи створюються для надання владі правлячій еліті законного характеру, такого, що йде з глибини національних традицій.

Один з перших римських поетів Г. Невій у своїй «Пунічній війні» для легітимізації римської експансії вибудовує міфологічний сюжет навколо створення Риму. За версією автора, Рим заснував Еней. Сам засновник був родом з Трої, отже, грек. Таким чином, Рим, на відміну від пост-фінікійського Карфагену, отримував «історичне» право на оволодіння Сицилією, стратегічно важливим за часів античності опорним пунктом на Середземномор'ї, з переважно грецьким населенням [1, 182–185].

В епоху Середньовіччя оформлюється такий прийом міфотворчості як «демонізація», що виник у процесі створення підсистеми трикстерів-прихильників антихриста, що протистоять діям позитивних релігійних героїв шляхом уособлення прибічників диявола у вигляді персонажів архаїчної міфології.

На думку визначного італійського філософа епохи Просвітництва, одного з основоположників філософії Нового часу Дж. Віко, архаїчні міфи були «дійсними і суворими історіями досягнень найдавніших народів». З часом їхня «суворість» поступила місцем розбещеності, що виникла, з одного боку, через «затемнення значень» (унаслідок тимчасової віддаленості подій), а з іншого – зміни у звичаях [3, 57]. Можливо, це відбулося тоді, коли перша, за визначенням М. Гумільова, «пасіонарна» фаза розвитку стародавніх народів почала переходити у фазу «споживання». Для того щоб «утішити свою совість», люди почали приписувати гріховні дії богам.

У XIX–XX ст. спостерігається сплеск інтересу до міфотворчості з боку філософів, соціологів, політологів, культурологів, істориків, психологів, антропологів, етнографів і лінгвістів. Усі вони відзначають існування такого феномену, як штучно створений міф. Дають йому різною мірою вдалі назви: соціальний міф, політичний міф, сучасний тощо. При цьому підкреслюється важлива роль міфотворчості в супроводженні історичного процесу краху колишніх колоніальних та імперських систем і поява великої кількості незалежних країн, активного функціонування тоталітарних ідеологій і наслідків цього для розвитку нових держав.

Спираючись на роботи українських учених Б. Кримського й А. Полісаєва, в яких ідеться про те, що «процес міфотворчості є ні що інше, як трансформація архетипів у конкретні чуттєві образи» [8, 117–118], додавши до цитованого третій елемент, ми можемо скласти схему сучасної (штучної) міфотворчості:

КУЛЬТУРНИЙ АРХЕТИП > СТВОРЕНІ НА ЙОГО ОСНОВІ МІФОЛОГІЧНІ ОБРАЗИ > КОГНІТИВНИЙ І ПОВЕДІНКОВИЙ СТЕРЕОТИПИ
--

Перша частина цієї схеми зустрічається під різними назвами в більшості авторів, що описують досліджуваний нами феномен. Починаючи від найбільш близького за назвою, який, проте, відрізняється більшою психологічною насиченістю архетипу К. Юнга, до різних метафор у М. Мюллера, Е. Тайлора і О. Фрейденаберг, колективних уявлень Л. Леві-Брюля й М. Мосса, колективних реальностей Е. Дюркгейма, «одвічних міфів» М. Еліаде, «діонісійської мудрості» Ф. Ніцше, «міфічних архе» К. Хюбнера, «багатотисячолітньої безіменної колективної традиції» М. Мамардашвілі.

Другий елемент схеми тісно пов'язаний з образом культурного героя. Виразно прослідкувати технологію його створення можна вже в роботі Ф. Ніцше «Народження трагедії з духу музики» при описі втілення в образах діонісійської мудрості аполонічними засобами мистецтва. При цьому центральний образ будь-якого міфотворчого проекту – майбутнього героя – формується на основі архетипу Діоніса.

На початку Діоніс для нас – порожня форма, що, можливо, ототожнюється з колективним несвідомим, звідки черпається енергія для подальших звершень. Поступово вона заповнюється міфологічним змістом – насамперед образами Геракла і Прометея, інтерпретованими відповідно до закладеної автором ідеї. Обидва персонажі в міфології традиційно позитивно марковані. Геракл втілює силу, яку він спрямовує проти негативних об'єктів.

Прометей, незважаючи на несхвалення богів, приносить людям безцінний дар у вигляді вогню, натомість нічого не вимагаючи. У міфі, створеному Ф. Ніцше, Прометей своїм прикладом підкріплює думку автора про те, що краще «вимагається» людством для себе злочинним шляхом, після чого необхідно бути готовим перенести страждання, послані розгніваними небожителями. Останній елемент схеми зустрічається у Е. Кассирера, коли «слово описове і логічне було перетворене на слово магічне», тобто те, що запускає певний розумовий процес або дію [5, 158]. Один з перших дослідників сучасного міфу в колишньому СРСР П. Гуревич у своїй роботі «Соціальна міфологія» проводить думку про те, що суть сучасної міфотворчості полягає в необхідності «розробляти і обґрунтовувати різні духовні фікції, що приховують об'єктивний хід суспільного розвитку» для захисту інтересів пануючого класу. На його думку, сучасні міфи відрізняються від традиційних, породжених народною або релігійною фантазією, тим, що «освячують “вічні” питання влади й підпорядкування, залежності й свободи, несправедливості й рівності» [2, 63–64]. Російський учений М. Шестов розглядає створення міфів як форму соціальної творчої активності, змістом якої є конструювання стереотипних уявлень про політичні реалії минулого і сьогодення. На думку вченого, соціальну міфотворчість обслуговує політичне існування держави і суспільства в цілому, а також політичну ідентифікацію окремих суспільних і елітарних груп, кожна з яких пристосовувала елементи архаїчної загальносоціальної міфології до властивостей власної ресурсної бази [9, 406]. На думку А. Цуладзе, основні зусилля творців міфів спрямовані на те, щоб зробити «програмованою і передбаченою» поведінку людини за рахунок конструювання «помиркової реальності і підтримки віри в міф» [10, 161].

Найвиразніше ця схема виявилася в міфотворчості лідерів німецьких націонал-соціалістів і їхніх прибічників, що поставили в минулому сторіччі людство на межу глобальної катастрофи. Культурний архетип, який експлуатували нацисти, можна визначити як «воїн-завойовник». Для розширення соціальної бази ними також використовувалася більш вужча матриця «воїн-визволитель від варварів». Наступний елемент побудови образу надлюдини можна умовно назвати античним. У даному випадку мова йде про використання стародавніх «загально-середземноморських» мотивів: єгипетських, вавілонських, греко-римських. Римська тема активно використовувалася для виправдання боротьби проти варварів – слов'ян. Проте основна роль належала арійсько-давньогерманським символам у расистській інтерпретації, що вказували на глибокий зв'язок з національно-архаїчною традицією, оспіваною

у творах А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Р. Вагнера, новій міфології Третього рейху і фашистської Італії. Християнська традиція Середньовіччя також використовувалася творцями нацистської міфології. Солдати вермахту представлялися лицарями-хрестоносцями, що борються проти східних схизматиків та інших язичників. Наступний елемент – прусський войовничий дух, уособленням якого були легендарні воїни короля Фрідріха II, що своїми перемогами проклали шлях до подальшого політичного об'єднання Німеччини. Мета такого характерного для більшості міфів синкретизму – створення нової системи стереотипів, дія яких розгортається за таким алгоритмом:

- предки створили Німеччину (Італію) у жорстокій боротьбі з ворогами;
- вони були непереможними героями;
- сьогодні Батьківщина знову в оточенні ворогів, які хочуть її знищити;
- іди з нами (роби, оскільки велять вожді, які одні знають вірний шлях);
- ти врятуєш Батьківщину й станеш безсмертним героєм.

Повертаючись від побудованої на міфах нацистської пропаганди до бібліотечної справи, слід визначити два пов'язаних між собою важливих для нас моменти. Перший полягає в тому, що соціальна міфотворчість Третього рейху виявлялася в найрізноманітніших формах. Другий – спалювання книг небажаних авторів «вартою» нової держави.

Знищення книг означало істотне зниження можливості вибору в читача. Останньому доводилося ознайомлюватися з творами лише тих авторів, чий погляд не суперечили нацистській ідеології, заснованій на штучно створених расистських міфах. Таким чином, був перекритий останній канал отримання об'єктивної інформації, до того ж з джерела, що відрізняються значно більшою глибиною порівняно з газетами, журналами, кіно й радіо. Сумний підсумок реалізації цього проекту загальновідомий.

Викладене вище показує, яку важливу роль відіграє бібліотечна справа в переломні моменти історії, коли суспільство наближається до чергової точки біфуркації. Зокрема, у новостворених державах у період соціокультурної трансформації суспільства піддаються активному впливу з боку суб'єктів соціальної міфотворчості. Протиборчі політичні сили задіюють істотно збільшені можливості ЗМІ, Інтернету, кіно, телерадіокомпаній. Щодня люди стикаються зі значними інформаційними потоками. Їх інтенсивність ускладнює можливість критичного осмислення соціально-політичних процесів, що відбуваються. У таких

умовах місія бібліотеки в контексті науково-інформаційного забезпечення сталого розвитку суспільства та збереження документальної спадщини України стає Місією з великої букви. Саме бібліотека може сьогодні протистояти створенню штучних міфів у вузькокорпоративних інтересах, що не мають нічого спільного, з загальнонародними. Один з основних засобів протидії створеним сьогодні політичними технологами міфам – це забезпечення найширшого доступу до інформації, у першу чергу до тієї, що містить вікову народну мудрість і ідеї мислителів сьогодення й минулого, які допоможуть вірно оцінити події, що відбуваються, і ухвалити правильне рішення.

У зв'язку з цим цілком можна погодитися з висновками Л. Костенка й М. Сороки про те, що на сучасному етапі розвитку бібліотечної справи «найбільш раціональним є зосередження повного циклу аналітико-синтетичної обробки документальних потоків (бібліографування, реферування, підготовка оглядово-аналітичних матеріалів) у бібліотеках з подальшим створенням і тиражуванням ними електронних копій науково-інформаційних матеріалів» [6].

Тобто за рахунок створення сприятливих умов для доступу до об'єктивних знань тих членів суспільства, які мають високий інтелектуальний потенціал і часто є «лідерами думок», може здійснюватися протидія деструктивному впливу штучно створюваних міфів на народні маси в цілому.

Таким чином, інститут бібліотеки може в сучасних умовах бути ефективним регулятором міфологічного мислення в соціумі.

Список використаних джерел

1. *Блакуэлл, К., Блакуэлл, Х.* Мифология для чайников [Текст] / К. Блакуэлл, Х. Блакуэлл. – М. : Издательский дом «Вильямс», 2004. – 384 с.
2. *Гуревич, П.* Социальная мифология [Текст] / П. Гуревич. – М. : Мысль, 1983. – 175 с.
3. *Вико, Дж.* Основание новой науки об общей природе наций [Текст] / Дж. Вико. – М. : ИСА, 1994. – 618 с.
4. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу № 32/95-ВР». – [чинний від 27 січня 1995 р.].
5. *Кассирер, Э.* «Техника политических мифов» [Текст] / Э. Кассирер // Октябрь. – 1993. – № 7. – С. 153–164.
6. *Костенко, Л., Сорока, М.* Функції та статус бібліотеки інформаційного суспільства [Електронний ресурс] / Л. Костенко, М. Сорока. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/library/tasks.html, вільний. Заголовок з екрана.

7. *Платон*. Избранные диалоги [Текст] / Платон. – М. : ЭКСМО, 2007. – 768 с.
8. *Полисаев, О.* Архітектоніка сучасного міфу : монографія [Текст] / О. Полисаев. – Т. : Астон, 2008. – 336 с.
9. *Пестов, Н.* Политический миф теперь и прежде [Текст] / Н. Пестов. – М. : Издательство «ОЛМА-ПРЕСС», 2005. – 414 с.
10. *Цуладзе, А.* Политическая мифология [Текст] / А. Цуладзе. – М. : ЭКСМО : Алгоритм, 2003. – 382 с.